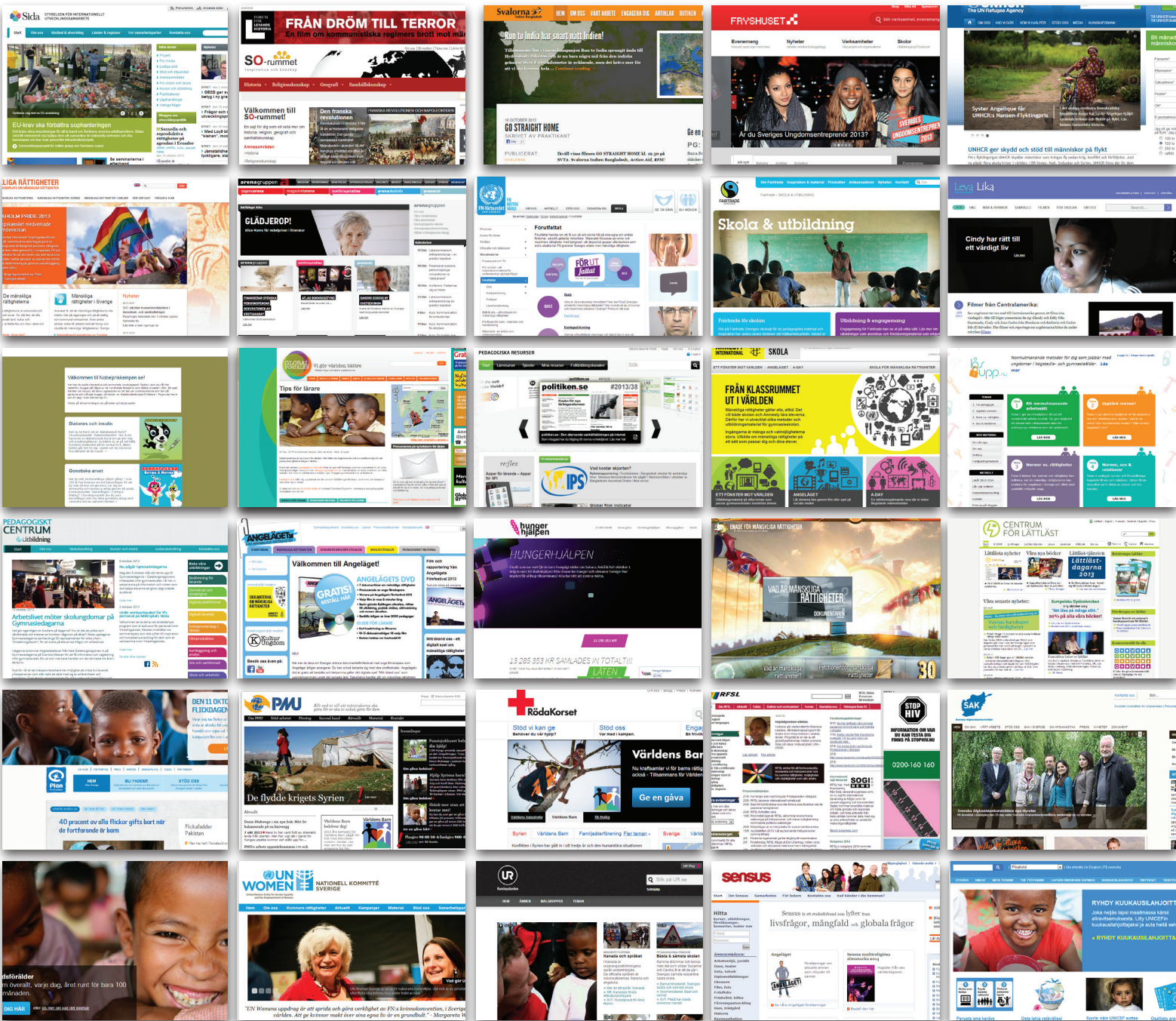

KARTLÄGGNING AV UTBILDNINGSMATERIAL OM DE MÄNSKLIGA RÄTTIGHETERNA FÖR DEN SVENSKA GRUNDSKOLANS ÅRSKURS 9 SAMT GYMNASIESKOLAN.

FORUM
FÖR
LEVANDE
HISTORIA

Fil.dr Andreas Tullberg och fil.mag Frida Nilsson,
Historiska institutionen, avdelningen för mänskliga rättigheter vid Lunds universitet

Förord

Att de mänskliga rättigheterna efterlevs är en förutsättning för en fungerande demokrati. Detta visar bland annat FN:s allmänna förklaring tydligt. Staten har ett stort ansvar när det gäller att informera och utbilda medborgarna så att alla människor får tillgång till verktyg i form av kunskap för att kunna hävda sina rättigheter. Målet måste vara ett samhälle där ingen individ diskrimineras eller på annat sätt får sina rättigheter kränkta. Skolans roll är central. Undervisningen i och om de mänskliga rättigheterna ska ge elever möjlighet att utveckla tolerans och respekt för demokratiska värderingar i mötet med andra människor. Men för att skolorna ska kunna bedriva ett bra arbete måste det finnas bra och stimulerande material att arbeta med.

Forum för levande historia fick i uppdrag av regeringen år 2005 att kartlägga utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter. Myndigheten har sedan dess i enlighet med regeringens handlingsplan för de mänskliga rättigheterna löpande uppdaterat denna kartläggning fram till och med 2012.

Forum för levande historia har under 2013 regeringens uppdrag att se över tillgången på utbildningsmaterial om de mänskliga rättigheterna med inriktning mot grund- och gymnasieskolan, identifiera vilka brister som kan finnas och lämna förslag på kompletteringar. Vi har valt att utgå från Forum för levande historias redan befintliga målgrupp. Därmed är kartläggningen avgränsad till utbildningsmaterial som riktar sig mot årkurs 9 på grundskolenivå samt årskurserna 1 till 3 på gymnasiet. Vi tror och hoppas att rapporten ska lyfta fram de många goda undervisningsmaterial som finns, men också visa på brister som behöver åtgärdas, samt utgöra en grund för djupare studier och analyser i framtiden.

Kartläggningen är gjord av fil.dr. Andreas Tullberg och fil.mag. Frida Nilsson från historiska institutionen, avdelningen för mänskliga rättigheter vid Lunds universitet, på uppdrag av Forum för levande historia.

Stockholm, oktober 2013

Eskil Franck

Överintendent, Forum för levande historia

Innehållsförteckning

Kartläggning av utbildningsmaterial om de mänskliga rättigheterna för den svenska grundskolans årskurs 9 samt gymnasieskolan.

I. Sammanfattning	2
II. Reflektioner	3
III. Rekommendationer	4
1. Inledning	6
1.1 Uppdraget.....	6
1.2 Rapportens disposition.....	6
1.3 Analytisk utgångspunkt och avgränsningar	7
1.3.1 Rättighetsperspektivet.....	10
1.3.2 En modell.....	12
1.4 Kartläggningens undersökningsmetod och urval	15
1.5 Kartläggningen 2005.....	16
2. Kartläggning.....	17
2.1 Läroböcker	17
2.2 Myndigheter	18
2.3 Webbplatser, portaler och samlingssidor på internet	18
2.4 Frivilligorganisationer och ideella föreningar.....	18
2.5 Andra avsändare samt företag.....	20
2.6 Lärarresurser och lärarhandledning.....	20
3. Resultat	22
3.1 Vad säger tabellen?	22
3.2 Tillgänglighet.....	26
3.3 Behov	26
3.4 Förslag till förbättring	27
3.4.1 Rättighetsperspektiv, tvärvetenskaplighet och tillgänglighet	27
3.4.2 Samordning av material	28
3.4.3 En gemensam ”MR-serie” för svenska myndigheter.....	28
4. Slutord	31
4.1 Värdegrund och mänskliga rättigheter	31
4.2 Lärarens roll	31
4.3 Vidare undersökningar.....	32
5. Internetreferenser.....	33

Bilaga 1 Internetreferenser

I. Sammanfattning

- Mänskliga rättigheter är ett brett begrepp som kan inkludera flera aspekter av mänsklig samvaro. Mänskliga rättigheter kan t.ex. betraktas som ett moralfilosofiskt idégods, som institutionell policy eller som politisk praktik. Vad som menas med mänskliga rättigheter är därför inte alltid självklart. Det är således inte heller alltid lätt att definiera vad som är utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter. I kartläggningen har material som utger sig för att vara utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter beaktats.
- Avgränsningen innebär att läroböcker för gymnasieskolans och grundskolans ämneskurser har exkluderats även om de i många fall tar upp mänskliga rättigheter. Detta beror på att läroböcker skrivs i syfte att användas inom skolans ämnen och att de därför inte kan sägas vara läroböcker om mänskliga rättigheter.
- I kartläggningen har vikt lagts vid att ett rättighetsperspektiv (eller MR-perspektiv) ska vara närvarande. Med detta menar vi att kunskap och medvetenhet om mänskliga rättigheters egenvärde behöver finnas i materialet. Det handlar om att materialet i någon mening explicit signalerar att det handlar om och utgår ifrån mänskliga rättigheter (må så vara kritik av dem), samt erkänner den nödvändiga kopplingen mellan rättighetsinnehavare och skyldighetsbärare. Ett material som t.ex. handlar om svält och fattigdom kan i någon mening sägas handla om mänskliga rättigheter. Men utan ett rättighetsperspektiv som betraktar någon som rättighetsinnehavare och någon som skyldighetsbärare blir det snarare ett material om svält och fattigdom än om mänskliga rättigheter. Ett material kan alltså handla om MR-frågor utan att ha MR-perspektiv. Se en utökad diskussion i kapitel 1.3.1.
- Kartläggningen har visat att tillgången till utbildningsmaterial för elever och lärare är god. Inte sällan är materialet direkt nedladdningsbart från internet. Se kap. 5 samt bilaga 1: Internetreferenser.

- Tillgängligheten i förhållande till särskilda behov, såsom material på lätt svenska, talande material eller material på minoritetsspråk är bristfällig.
- Variationen på teman är generellt sett god. Den vanligaste tematiken för utbildningsmaterialet är barns rättigheter, yttrandefrihet, diskriminering, fattigdom och krig. Material rörande funktionsnedsättning och svenska minoriteter är begränsat.
- Utbildningsmaterialet har oftare ett icke-svenskt än ett svenskt fokus.
- De pedagogiska metoderna visar på god variation. Merparten av materialet är övningar och/eller spel, men utbudet utgörs även av film, häften, utställningar etc. Somligt material är ”paket” som innefattar många olika pedagogiska metoder.
- Utbildningsmaterialet produceras i första hand av frivilligorganisationer, intresseorganisationer och myndigheter. Renodlade kommersiella produkter är mer sällsynta.

II. Reflektioner

- Utbildningsmaterialet är i stor utsträckning producerat av frivilligorganisationer (NGO: er)¹ och intresseorganisationer. Dessa organisationers frågor och intressen speglas således i materialet. MR-problematik som bevakas av intresseorganisationer och frivilligorganisationer som inte erbjuder utbildningsmaterial är således mindre vanligt förekommande.
- Det finns många material vars teman enkelt kan knytas till mänskliga rättigheter men som saknar denna koppling. Övningar som t.ex. handlar om diskriminering eller främlingsfientlighet inbegriper inte alltid kopplingar till vad dessa innebär ur människorättsperspektiv. Detta kan givetvis vara ett medvetet val av utgivaren och det behöver i sig inte göra övningarna sämre, med MR-aspekten i ett sådant material blir sekundär.

¹ I den här rapporten används engelskans förkortning NGO – Non Governmental Organization – som förkortning för frivilligorganisation.

- Även om inte alla svenska myndigheter erbjuder utbildningsmaterial är tillgången på information och länkar till centrala dokument och lagar i regel mycket god, vilket skapar bra förutsättningar för pedagoger att själva sätta ihop utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter på olika teman.
- Kvalitén på materialet har inte varit en huvudfråga för kartläggningen. Dock har en översiktlig betraktelse gjorts utifrån ett antal kriterier (om materialet har ett tydligt MR-perspektiv, är utvecklat av en eller flera pedagoger, har anknytning till skolans styrdokument och har tillhörande lärarhandledning). Resultatet visar på stor spridning.

III. Rekommendationer

- Att fler utbildningsmaterial som avser att behandla mänskliga rättigheter tydligare utgår från ett rättighetsperspektiv. MR-perspektivet implicerar ett nödvändigt förhållande mellan rättigheter och skyldigheter. Genom att materialet utgår från ett sådant perspektiv synliggörs detta förhållande. En rättighet är på så vis även ett anspråk som kan riktas mot någon som har en motsvarande skyldighet. Utan en sådan ingång till ett tematiskt problem tenderar mänskliga rättigheter att bli något med mer eller mindre diffust innehåll.
- Ett tydligt MR-perspektiv tror vi därför är viktigt inte minst som vägledande perspektiv för lärare som vill undervisa specifikt om mänskliga rättigheter, snarare än t.ex. om en historisk oförrätt, om fattigdom eller om orättvisor i allmänhet (se vidare kapitel 1.3.1, 4.1 och 4.2).
- Att fler utbildningsmaterial tydligt kopplas till skolans relevanta styrdokument och läroplaner samt innehåller en lärarhandledning. Dessa är inte bara till praktisk hjälp för läraren utan redovisar också hur utgivaren resonerat om pedagogik och sitt material (se vidare kapitel 2.6. och 4.2.).
- Att fler utbildningsmaterial fokuserar på "svenska problem" och då även tar i beaktande statens roll. Andelen material som handlar om Sverige eller

potentiella problem i elevernas närmiljö är visserligen ganska stor. Dock kunde fler material utgå från ett MR-perspektiv (se ovan).

- Att fler utbildningsmaterial görs tillgängliga via ”talande webb”, på minoritetsspråk och lätt svenska (se kapitel 3).
- Att relevanta svenska myndigheter gemensamt tar fram en serie utbildningsmaterial, där varje myndighet utifrån ett MR-perspektiv utgår från sina specifika kompetensområden. En sådan materialserie skulle fylla en rad viktiga funktioner. Detta förslag diskuteras mer i detalj i kapitel 3.4.1.
- Att vidare undersökningar görs utifrån en rad frågor rörande undervisning om mänskliga rättigheter, t.ex. hur mänskliga rättigheter behandlas i svenska läroböcker för högstadiet och gymnasiet (se vidare kap. 4.3).

1. Inledning

Mänskliga rättigheter är ett mycket brett och därmed också svårfångat begrepp. Rättighetsspråket kan kopplas till nästan varje form av mänskligt handlande. Det kan röra sig om specifika gruppers rättigheter såsom t.ex. barns, kvinnors eller arbetares, men det kan även handla om mer rättighetstematiska frågor såsom frihet från diskriminering, rätten till hållbar utveckling eller yttrandefrihet. Likaså kan det handla om lokala svenska såväl som globala internationella frågor. I det offentliga rummet har diskursen om mänskliga rättigheter under de senaste tjugo till trettio åren fått en alltmer framträdande roll. Styrkan i rättighetsdiskursen manifesteras i synnerhet genom begreppets frekventa närvaro i det mediala och politiska samtalet, både nationellt och internationellt. Flera svenska högskolor och universitet erbjuder även utbildning i människorättsvetenskap. Det är därför påkallat att svenska grundskoleelever och gymnasister får bekanta sig med begreppets utveckling, användbarhet och komplexitet.

1.1 Uppdraget

Uppdraget som givits rapportförfattarna är att:

- kartlägga behovet av och tillgången till utbildningsmaterial om de mänskliga rättigheterna med inriktning mot årskurs 9 i grundskolan samt årskurserna 1 till 3 i gymnasieskolan, samt
- identifiera eventuella brister och lämna förslag på eventuella förbättringsåtgärder.

1.2 Rapportens disposition

Rapporten är uppdelad i fyra avsnitt samt appendix.

- Det första avsnittet redovisar rapportens analytiska utgångspunkter, avgränsningar och metod. Kapitlet diskuterar den modell som använts för att klassificera utbildningsmaterialet och diskuterar de svårigheter som funnits i arbetet med att kartlägga materialet.

- Rapportens andra kapitel diskuterar själva kartläggningen. Här återfinns också kortare diskussioner kring olika typer av utbildningsmaterial och utgivare.
- Det tredje kapitlet diskuterar resultatet av klassificeringen, påtalar brister och lämnar förslag till förbättringar.
- I det fjärde kapitlet diskuteras rapportens resultat i ett större sammanhang och förslag ges på hur vidare undersökningar kan bidra till ökad kunskap om undervisning rörande mänskliga rättigheter.
- Sist, som appendix, redovisas en förteckning över internetadresser som hänvisar till utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter.

1.3 Analytisk utgångspunkt och avgränsningar

Den första delen av uppdraget syftar till att besvara två separata frågor: frågan om behov och frågan om tillgång. Frågan om tillgång är tämligen lättdefinierad då den syftar till en kvantitativ redogörelse av förekomsten av utbildningsmaterial, avsett för grundskolans årskurs 9 samt gymnasieskolans årskurser 1–3, som utger sig för att handla om mänskliga rättigheter och som har ett rättighetsperspektiv (se 1.3.1). Tillgången på material säger emellertid lite om i vilken utsträckning sagda material används, på vilket sätt det används eller i vilken utsträckning eleverna tar till sig kunskap om de mänskliga rättigheterna. Dessa aspekter undersöks inte i rapporten. Avsaknaden av en sådan undersökning om effekterna av utbildningsmaterialet komplicerar dock frågan om behovet, eftersom ett behov nödvändigtvis behöver ställas mot någonting.

För att ändå kunna besvaras tillfredsställande har behovsfrågan i denna kartläggning därför ställts mot en enkel modell, presenterad närmare nedan (kap. 1.3.2). Modellen listar många av de teman och problem som kan diskuteras med utgångspunkt i mänskliga rättigheter. Det tematiska innehållet i det utbildningsmaterial som kartlagts har därefter klassificerats i modellen, för att på så vis synliggöra eventuella brister och därmed aktualisera de förslag på förbättringsåtgärder som efterfrågas i uppdragets andra del.

Eftersom mänskliga rättigheter är ett så brett och svårfångat begrepp finns det stor anledning att tydligt ställa upp avgränsningar för den här kartläggningen.

För det första inkorporeras endast det utbildningsmaterial som utger sig för att behandla mänskliga rättigheter och som vi anser har ett rättighetsperspektiv (se 1.3.1). Avgränsningen innebär att flertalet läroböcker för högstadiet och gymnasieskolan faller utanför studien, då de av naturliga skäl är anpassade för skolans specifika ämneskurser och därmed inte utger sig för att vara utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter. Det innebär inte att dessa läromedel är befriade från MR-frågor, tvärtom har stickprov från läroböcker visat återkommande sektioner eller kapitel som tar upp människorätt i olika sammanhang. Att kartlägga MR-materialet i svenska läroböcker för grundskolans årskurs 9 samt gymnasieskolan skulle emellertid kräva en textnära genomläsning av samtliga böcker inom en stor mängd ämneskurser (t.ex. samhällskunskap, historia, religion och filosofi, för att bara nämna ett fåtal). En utökad diskussion om läroböcker återfinns i kapitel 2.

För det andra fokuserar denna kartläggning på utbildningsmaterial. Det finns, inte minst genom internet, en enorm tillgång på material som genom lärares goda försorg skulle kunna bli en del av ett utbildningsmaterial för högstadiet och gymnasiet. Det finns bloggar, myndighetssidor, utredningar, handlingsplaner, handböcker,² nyhetsrapporter, NGO-rapporter, informationsbroschyrer m.m. som lärare kan använda (och många säkert redan använder) som utgångspunkt i undervisning om mänskliga rättigheter. Såvida materialet inte specifikt utger sig för att vara utbildningsmaterial eller lärarresurs för grundskolans årskurs 9 eller gymnasieskolan har dock materialet inte beaktats i denna kartläggning.

² Trots att flera handböckers innehåll är relevant för åldersgruppen och, implicit eller explicit, handlar om mänskliga rättigheter har vi inte kunnat inkludera några handböcker i studien, eftersom de antingen inte uppfyller kravet på att vara utbildningsmaterial riktat till åk 9 och gymnasiet åk 1-3, eller inte utger sig för att handla om mänskliga rättigheter. Handboken *AGERA utan att diskriminera* utgiven av Sveriges Antidiskrimineringsbyråer och Sensus studieförbund, *BRYT – Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet* från RFSL Ungdom och Forum för levande historia, samt handboken *Jämställdhet är en mänsklig rättighet* från UN Women nationell kommitté, är exempel på sådana.

För det tredje inkorporeras endast utbildningsmaterial *om* de mänskliga rättigheterna, inte utbildning *i* mänskliga rättigheter. De två perspektiven kan stundtals synas vara svåra att separera, men det är alltså här inte fråga om att kartlägga mänskliga rättigheter såsom de fungerar eller implementeras i den svenska skolan. För att förstå hur vi i denna rapport betraktar skillnaden mellan *i* och *om* mänskliga rättigheter krävs en utökad diskussion.

Utbildning *i* mänskliga rättigheter, som vi ser det, handlar om utbildningsväsendets uppfostrande ansvar att skola barn och ungdomar i en gemensam och önskvärd värdegrund. Detta eftersom flera av skolans grundläggande värden, såsom jämställdhet, alla människors lika värde, människolivets okränkbarhet samt individens frihet och integritet, kan relateras till mänskliga rättigheter.³ Dessa värden *är* mänskliga rättigheter och finns stipulerade i både svensk och internationell lagstiftning. Implementerandet av dessa värden (eller rättigheter) genom handlingsplaner, elevers rättssäkerhet, elevdemokrati, skolmiljö, tillgänglighet etc. är sedan ett uttryck för hur kommunerna, och i förlängningen staten, agerar för att upprätthålla sina skyldigheter att garantera eleverna (och alla som arbetar i skolan) deras mänskliga rättigheter. Uttryck för hur detta genomsyrar skolväsendet i undervisningssituationer kan t.ex. vara att se till att alla elever får komma till tals i klassrummet eller allmänt skapa en atmosfär som bygger på respekt för varandra. När elever tar del av skolmiljö som på ett bra sätt implementerar värdegrunden kan de med andra ord sägas utbildas *i* mänskliga rättigheter. I detta sammanhang behöver mänskliga rättigheter alltså inte explicit nämnas, utan kan istället vara något vars innebörd genomsyrar miljön. Utbildning *i* kan således också härledas till olika värderingsövningar, samtal om mobbning eller diskussioner om likabehandling etc.

Undervisning *om* mänskliga rättigheter, som vi ser det, handlar om att explicit utgå från själva begreppet mänskliga rättigheter, inklusive dess inneboende

³ Se t.ex. *Skolvardagens komplexitet – en studie av värdegrundsarbetet i skolans praktik*, Stockholms universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten, Specialpedagogiska institutionen (2011) s. 5-7.

relation mellan rättigheter och skyldigheter.⁴ Tydligast blir det därför om man utgår från ett rättighetsperspektiv (se kap. 1.3.1). Anledningen är att om allt utbildningsmaterial som berör eller kan relateras till mänskliga rättigheter här skulle kategoriseras som utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter, skulle begreppet i sig självt bli så omfattande att det inkluderade de flesta undervisningssituationer. Rättighetsperspektivet används här främst som en nödvändig avgränsning för rapporten, även om vi också vill undersöka i vilken utsträckning perspektivet genomsyrar materialet (se vidare kap. 1.3.1).

1.3.1 Rättighetsperspektivet

Mänskliga rättigheter kan alltså studeras ur en rad olika infallsvinklar och därför ingå som en naturlig del i många av skolans ämnen. De olika infallsvinklarna är givetvis ofta intimt sammankopplade med varandra, men har likväl även särskilda fokus. Ett sätt att belysa skillnader mellan de olika infallsvinklarna är att ställa sig frågan: "Hur betraktar en folkrättsjurist mänskliga rättigheter och hur skiljer sig detta synsätt från en politikers, filosofers, historikers eller aktivisters?" Andra viktiga frågor kan vara: "Vems mänskliga rättigheter beskrivs eller problematiseras?", eller: "I vilket sammanhang diskuteras rättigheternas ursprung och/eller tillkomst?"

En central aspekt att ta hänsyn till är att även om ett utbildningsmaterial behandlar frågor eller problem som med enkelhet kan sägas relatera till mänskliga rättigheter, är ett *rättighetsperspektiv* inte nödvändigtvis närvarande. I MR-delegationens⁵ slutbetänkande (SOU 2010:70, *Ny struktur för skydd av mänskliga rättigheter*) framhävs att:

⁴ Eftersom ett utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter med tydligt MR-perspektiv *även* sannolikt tjänar ett implicit syfte att upplysa om det goda i den gemensamma värdegrunden, kan man hävda att undervisning om mänskliga rättigheter även i viss mån är undervisning i mänskliga rättigheter. Det omvända är däremot inte ett nödvändigt förhållande.

⁵ Delegationen inrättades i mars 2006 som ett led i genomförandet av regeringens skrivelse *En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna 2006-2009* (skr. 2005/06:95). Delegationens uppdrag innefattade bland annat att lämna förslag på hur det fortsatta stödet till arbetet för full respekt för de mänskliga rättigheterna i Sverige kan erbjudas efter det att delegationen avslutat sitt uppdrag.

[n]är ett människorättsperspektiv används är [...] en utgångspunkt att kunskap och medvetenhet om de mänskliga rättigheterna som just mänskliga rättigheter har ett egenvärde. Kunskap och medvetenhet om de mänskliga rättigheterna som individens rättigheter och det allmännas skyldigheter är framför allt viktiga för att skyddet för rättigheterna ska vara hållbart⁶

Vi instämmer med MR-delegationen. För att ett utbildningsmaterial ska kunna sägas ha människorättsperspektiv, oavsett om utgångspunkten är historia, etik, politik eller juridik, är det centralt att kopplingen till kunskapen om mänskliga rättigheters egenvärde är närvarande. Delegationen fortsätter:

Utbildning och forskning om de mänskliga rättigheterna kan mycket väl behandla rättigheternas etiska och politiska dimensioner utan att med nödvändighet ta sin utgångspunkt i deras juridiska uttryck. Det är dock, enligt delegationens uppfattning, viktigt att de mänskliga rättigheterna inte förstås som enbart politiska eller etiska riktlinjer. Den rättsliga bundenhet som staterna underkastat sig genom att ratificera konventioner om de mänskliga rättigheterna är en central aspekt, eftersom det framför allt är denna bundenhet som gör rättigheterna till ett skydd för individen.⁷

Det innebär exempelvis att en informationsfilm om utbredd fattigdom i någon del av världen inte kan sägas ha ett rättighetsperspektiv, såvida inte problemet på något sätt ställs i konkret relation till just mänskliga rättigheter. Det finns givetvis fog för att hävda att ett utbildningsmaterial om t.ex. diskriminering handlar om mänskliga rättigheter även om det inte explicit utgår från begreppet. Dock skulle ett sådant tänjande av definitioner innebära att det ligger hos betraktaren själv att läsa in mänskliga rättigheter i materialet. Begreppets vidd hade då tillåtit betraktaren att läsa in mänskliga rättigheter i det mesta, t.ex. utbildningsmaterial om industrins miljöanpassning eller Romarrikets rättskipning.

⁶ SOU 2010:70, s. 121.

⁷ SOU 2010:70, s. 117.

Rättighetsperspektivet används i rapporten som ett urvalskriterium för de material vi valt att granska, med andra ord har alla material ett mer eller mindre tydligt rättighetsperspektiv. Rättighetsperspektivet som urvalskriterium har alltså definierat alla de material som i titel, undertitel eller innehållsbeskrivning hänvisar till materialet som just utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter. Vi har även undersökt hur tydligt och närvarande rättighetsperspektivet är i materialet, enligt principen att detta perspektiv innebär en medvetenhet om det nödvändiga förhållandet mellan rättigheter och skyldigheter. Detta är viktigt, eftersom varje kränkning av någons rättigheter beror på att någon annan inte upprätthåller sina skyldigheter. Om, hur och när en rättighet kränks är emellertid inte alltid lätt att fastställa och ibland öppet för tolkning.

1.3.2 En modell

För att kunna synliggöra huruvida vissa infallsvinklar eller teman har lägre täckning än andra i utbildningsmaterialet, samt vem som ger ut material, har en enkel klassificering av materialet gjorts. Den avser att besvara fem övergripande frågor:

a. Tematik

Vilken MR-tematik står i fokus för materialet? Vad handlar materialet om? Denna fråga är central eftersom den belyser eventuella skevheter i vad för tematik som behandlas i relation till mänskliga rättigheter. Här är det viktigt att komma ihåg att ett material givetvis kan sägas spänna över flera teman. Det är även värt att notera att de teman som listats är de som förekommer i materialet. Det är således inte en lista över alla tänkbara teman.

b. Svenskt/internationellt perspektiv

Behandlar materialet Sverige eller något annat land? Brott mot mänskliga rättigheter är något som av många upplevs vara särskilt påtagligt i vissa delar av

världen. Människor drabbade av svältkatastrofer och krig, eller som lever under auktoritära regimer, är kanske de mest uppenbara offren för brott mot mänskliga rättigheter. Det betyder emellertid inte att det inte förekommer (eller har förekommit) MR-problem i Sverige. Genom klassificeringen nationellt/internationellt avser vi att undersöka hur stor del av utbildningsmaterialet som handlar om Sverige till skillnad från ”någon annanstans”. Detta innebär att ett material som handlar specifikt om t.ex. Kina i det här sammanhanget kommer att klassas som ”internationellt” även då det med rätta kan beskrivas som ”nationellt” (kinesiskt). Värt att notera är även att materialet i vissa fall kan handla om en specifik fråga på ett internationellt plan. I dessa fall noteras materialet i båda kolumnerna.

c. Typ av material

Vilken typ av material är det? Utbildningsmaterial kan ta sig många olika former. Baserat på vad vi funnit, har vi gjort en uppdelning mellan läroböcker, spel/övningar, filmer och övriga resurser. Värt att notera är att materialet, oavsett form, behöver utgå för att vara utbildningsmaterial för att bli klassificerat. Under rubriken ”övrig resurs” återfinns sådant som broschyrer, planscher, häften och utställningar.

d. Utgivare

Vem står bakom materialet? Det är idag inte bara läroboksförlag som ger ut utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter. Flera frivilligorganisationer (NGO:er) har t.ex. tagit fram eget utbildningsmaterial om sina specifika frågor. Även vissa myndigheter har tagit fram resurser avsedda för lärare och elever. Under kategorin övrigt återfinns t.ex. fackföreningar, intresseorganisationer och lärarinitiativ.

e. Infallsvinkel

Ur vilken infallsvinkel behandlas problemet? Just eftersom mänskliga rättigheter är tvärvetenskapligt är det av intresse att se på vilket sätt MR-problematiken beskrivs. Mängden material har hindrat oss från några djupare kvalitativa analyser, men det är ändå görbart att på ett övergripande plan utgå från två olika, men överlappande, sätt. Det första av dessa, som vi har valt att kalla lagar/implementering/policy, avser utbildningsmaterial som tar sin utgångspunkt i att undervisa eller öva eleverna i människorättsregimens konventioner, artiklar och lagar. Fokus ligger på att identifiera problem, applicera lagar eller konventioner och resonera eller utbilda om implementering och åtgärder. Stater och internationella organ, deras begränsningar, möjligheter och strukturer är centrala i detta perspektiv.

Det andra sättet, som vi valt att kalla historia/kultur/filosofi, avser fånga kunskapen om filosofiska grunder för mänskliga rättigheter, deras historiska framväxt som idé och som praktik samt kulturella perspektiv på rättigheter. Här återfinns material som diskuterar MR-problems kulturella, historiska och även religiösa bakgrund i relation till samtida problem eller forna oförrätter. Det bör även här lyftas fram att ett material mycket väl kan omfatta båda infallsvinklarna.

Svaren på de fem frågorna ställs samman i en tabell (som längs ena axeln listar de MR-teman (a) som tas upp i materialet, och jämför dessa med svaren på de övriga fyra frågorna (b), (c), (d), (e) (se tabell 1, kap. 3.1). Det är viktigt att komma ihåg att tabellen inte kan läsas i absoluta termer, utan varje kategori ska ses i relation till sig själv. (Vilket tema är vanligast förekommande? Vilken typ av material är vanligast? etc. Se tabell 1, kap. 3.1.)

1.4 Kartläggningens undersökningsmetod och urval

Kartläggningen har till sin största del utgått från vad som är tillgängligt via internet, oavsett om det gäller kommersiella produkter eller gratismaterial. Det är idag föga troligt att någon som ger ut utbildningsmaterial inte använder sig av internet som medel för kommunikation om produkten. I sökandet efter material har en rad så kallade portaler, samlingssidor för skolmaterial och lärarresurser, varit särskilt givande då dessa kan innehålla en stor mängd hänvisningar till utbildningsmaterial. Flera hemsidor är också generösa med att hänvisa till varandra och samma material kan därför ofta hittas på olika hemsidor. Allt påträffat material som omnämns som utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter för sagda årskurser av utgivarna själva har ansetts vara utbildningsmaterial med människorättsperspektiv.

Materialet har sedan översiktligt gått igenom post för post och klassificerats enligt uppdelningen som beskrivs i kap. 1.3.2. (se även tabell 1, kap. 3.1). I flera fall är utbildningsmaterialet i ”paketform”, d.v.s. att ett MR-problem tas upp i en rad sammanhängande övningar eller spel som ibland även kompletteras med filmer. I dessa fall har vi eftersträvat en så rättvis klassificering som möjligt vilket innebär att ett undervisningspaket med flera moment i tabellen simultant kan förekomma som spel/övning, film och övrig resurs.

När det gäller de större svenska läroboksförlagen sändes brev till dem med önskemål om att de återkom med listor över eller hänvisningar till deras utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter. I första hand var vi intresserade av material som explicit utgav sig för att handla om mänskliga rättigheter och i andra hand av att få reda på om någon eller några av deras ämnesböcker innehöll särskilda kapitel eller delar som utgick från ett människorättsperspektiv, d.v.s. avsnitt eller kapitel som tar sin utgångspunkt i mänskliga rättigheter.

Det ska påtalas att materialet är mycket omfattande⁸ och att det därför kan finnas utbildningsmaterial som inte hittats. Värt att notera i sammanhanget är också att kartläggningen syftar till att just kartlägga vad som finns och inte i vilken utsträckning dessa material faktiskt används.

1.5 Kartläggningen 2005

2005 genomförde Fonden för mänskliga rättigheter på uppdrag av Forum för levande historia en kartläggning av befintligt skolmaterial om mänskliga rättigheter riktat till det svenska skolväsendet. Kartläggningen gällde då för hela det svenska skolväsendet: förskola, grundskola och gymnasium.⁹ Materialet som kartlades var sammanlagt 151 poster av varierande typ (filmer, cd-skivor, webbspel, andra spel eller interaktivt material, pedagogiska resurser samt böcker och broschyrer). Sammanfattningsvis påtalade Fonden för mänskliga rättigheter att det ämnesmässigt saknades material om jämställdhet, kvinnors rättigheter, rasism och främlingsfientlighet. Vidare påtalade man att materialet inte alltid angav målgrupp, eller angav för breda målgrupper.

Kartläggningen 2005 utgör en god bakgrund till kartläggningen 2013 och dess resultat kommer att ställas i relation till resultaten i denna undersökning, inte minst för att se om de brister som påtalades 2005 fortfarande är aktuella. Ett par centrala skillnader mellan kartläggningarna 2005 och 2013 bör dock påtalas. För det första spände kartläggningen 2005 över hela skolväsendet medan föreliggande kartläggning gäller årskurs 9 och gymnasiet. För det andra förekom 2005 även material som inte specifikt utgav sig för att vara utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter, men som icke desto mindre kunde sägas vara användbart i utbildningssyfte. Som tidigare påtalats har inte sådant material medtagits 2013.

⁸ Som ett exempel på omfattningen gav en sökning genom Google på den exakta frasen "utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter" ca 8260 träffar (2013-06-17). Träffarna hänvisar visserligen även till material för andra årskurser än vad som är föremålet här, samt innehåller flera hänvisningar till samma material. Den exakta sökfrasen utesluter emellertid sannolikt samtidigt en rad relevanta träffar.

⁹ Regleringsbrev för budgetåret 2005 avseende Forum för levande historia. 1.4 Uppdrag - Handlingsplan för de mänskliga rättigheterna.

2. Kartläggning

I följande kapitel behandlas själva kartläggningen. Kapitlet är uppdelat i fem delar där olika typer av utbildningsmaterial och utgivare kort diskuteras.

2.1 Läroböcker

Det finns i dagsläget inga läroböcker, för den aktuella målgruppen, specifikt om mänskliga rättigheter utgivna av de stora svenska läroboksförlagen. Sannolikt beror detta på att det inte finns ett skolämne eller en kurs som heter mänskliga rättigheter och således ingen anledning för förlagen att ge ut en separat bok på temat. Kunskap om mänskliga rättigheter förmedlas som en integrerad del av ämnen och kurser, som t.ex. i de gymnasiegemensamma kurserna historia, samhällskunskap och religionskunskap samt inom olika fördjupningskurser. En sökning på Skolverkets hemsida efter termen ”mänskliga rättigheter” bland gymnasieskolans program- och ämnesbeskrivningar gav nio träffar.¹⁰ I ämnes- och kursbeskrivningarna syns ämnenas relation till begreppet såväl som spännvidden i begreppet. Det är givetvis inte konstigt att mänskliga rättigheter t.ex. inom kurserna i Naturkunskap främst handlar om hållbar utveckling och resursfördelning, medan de inom kurserna i Socialt arbete ses som en utgångspunkt för elever att ”utveckla förmåga att arbeta inom sociala verksamheter, inkluderat funktionshinderområdet”.

För att kunna teckna en generell bild av förekomsten av material om mänskliga rättigheter i konventionella läroböcker bad vi de stora förlagen inkomma med korta redogörelser.¹¹ De svar som inkom visar att mänskliga rättigheter förekommer i läroböcker i bl.a. historia, samhällskunskap, religionskunskap och geografi. I somliga fall har de mänskliga rättigheterna givits egna kapitel eller avsnitt, i andra fall återkommer kopplingar till mänskliga rättigheter löpande genom läroboken.

¹⁰ Ämnen: Samhällskunskap, Socialt arbete, Naturkunskap, Historia, Specialpedagogik, Pedagogiskt arbete, Juridik och Pedagogik samt Program: Barn- och fritidsprogrammet (2013-06-16).

¹¹ Gleerups, Liber, Natur & Kultur, Bonnier/Sanoma, Digilär. Det kan noteras att en del förlag har flera böcker om mänskliga rättigheter fast för andra målgrupper.

2.2 Myndigheter

De flesta svenska myndigheter har mycket informativa och innehållsrika hemsidor. Värt att notera i sammanhanget är att de myndigheter som kartlagts i denna undersökning, med undantag för universitet och högskolor, har en uppgift att informera och sprida kunskap men inte nödvändigtvis att utbilda.¹²

Flera myndigheter har filmer, informationsmaterial och publikationer med koppling till mänskliga rättigheter som med fördel kan användas i utbildningssyfte. På flera håll hade emellertid rättighetsperspektivet kunnat tydliggöras genom att man underströk de mänskliga rättigheternas egenvärde, d.v.s. den nödvändiga länken mellan rättigheter och skyldigheter. En tydligare utgångspunkt i mänskliga rättigheter i information och utbildningsmaterial signalerar att myndigheten inte i första hand är en produkt av ett visst politiskt styres prioriterade frågor eller dess välvilliga service till medborgarna, utan även ett uttryck för den absoluta skyldighet stater har gentemot alla människor.

2.3 Webbplatser, portaler och samlingssidor på internet

På webbplatser, portaler och samlingssidor finns oftast sökfunktioner som gör att det går att filtrera exempelvis tema och åldersgrupp, vilket underlättar tillgängligheten inne på sidan eller portalen. Tillgängligheten försämrats av att registrering och inloggning ibland krävs för tillgång till materialet.

Tillgängligheten blir tyvärr också sämre genom att det stora antalet portaler, samlingssidor och webbplatser skapar en svårighet att orientera sig. Antalet portaler gör utbudet svåröverskådligt och bedömningen av kvalitet och användbarhet tidskrävande. Se kap. 5 samt bilaga 1: Internetreferenser.

2.4 Frivilligorganisationer och ideella föreningar

I modellen nedan benämns frivilligorganisationer och ideella föreningar som NGO: er. Svenska FN-förbundet, Röda korset, Fairtrade, Svalorna och Svenska

¹² Se exempelvis Forum för levande historia, Barnombudsmannen.

Afghanistan-kommittén är exempel på organisationer som faller under denna kategori.

NGO: er är en heterogen kategori där organisationerna har olika förutsättningar för att skapa utbildningsmaterial, både i fråga om resurser och beroende på vilken typ av verksamhet de bedriver. NGO: er utgör den största källan till utbildningsmaterial i kartläggningen, men spänner i relation till andelen poster hos andra utgivare över färre teman. Tillgängligheten varierar kraftigt mellan olika organisationer. Majoriteten erbjuder dock gratis material online eller för nedladdning, med eller utan krav på registrering och inloggning.

En styrka hos utbildningsmaterialet från NGO: er är att de har förmågan att presentera och utbilda om sitt intresseområde på ett mycket engagerande och tillgängligt sätt, där den intresserade ibland har möjlighet att ta kontakt med en representant. Att NGO: er oftast är specialiserade på en särskild aspekt eller problematik gör också att de bevakar sitt område på ett heltäckande vis och hela tiden håller sig uppdaterade om den senaste utvecklingen. I pedagogiskt syfte är detta i regel positivt eftersom kopplingen till dagsaktuella händelser kan sätta mänskliga rättigheter i samband med vad elever upplever som orättvisor. Att träffa aktivister med erfarenhet från fältarbete (både i Sverige och utomlands) i en undervisningssituation kan också vara berikande, eftersom dessa informatörer kan svara på frågor om praktisk erfarenhet från arbetet med mänskliga rättigheter.

En nackdel är att NGO: er i regel bedriver verksamhet beroende av bidrag från enskilda donatorer, vilket gör att de måste rikta sin utbildning och information på ett sådant sätt att den blir intressant även för en potentiell bidragsgivare. Att mycket av materialet från NGO: er rör sig kring så få teman skulle möjligtvis kunna härledas till detta. Problemet skulle då kunna vara att en NGO ser en undervisningssituation även som en möjlighet att rekrytera medlemmar, vilket inte sällan görs genom att appellera till elevernas dåliga samvete, något som inte alltid är förenligt med god pedagogik.

Materialet från NGO: er är av skiftande kvalitet, främst i förhållande till ett människorättsperspektiv. Även utbildningsmaterial som kommer från samma

organisation kan variera kraftigt i standard. Den tydligaste bristen är att mänskliga rättigheter sällan problematiseras annat än genom retoriska frågor, och att materialet bara undantagsvis leder djupare än till en strömlinjeformad berättelse om den allmänna deklarationens tillkomst

2.5 Andra avsändare samt företag

De i tabellen benämnda som ”Övriga” utgivare inkluderar intresseorganisationer som fackförbund och public service-företag som exempelvis Utbildningsradion (se tabell 1, kap. 3.1). Posterna är relativt få i förhållande till avsändaren NGO men spänner över nästan lika många teman.

De företag som säljer utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter förutom som integrerad del av läroböcker är få. Kartläggningen har enbart funnit Nationalencyklopedin som exempel på detta. Det finns däremot flera företag som mot betalning erbjuder utbildning både i och om mänskliga rättigheter för skolledare och lärare.¹³

2.6 Lärarresurser och lärarhandledning

Med lärarresurser avses material enbart avsett för att läraren själv ska kunna fortbilda sig eller hålla en lektion i ämnet. Med lärarhandledning avses främst kompletterande instruktioner för lärarens bruk. Såväl myndigheter som NGO:er och övriga avsändare har gjort material tillgängligt på samlingssidor och internetportaler avsedda för lärare och pedagoger i grundskolan och på gymnasiet. I stort sett alla utbildningspaket innehåller en lärarhandledning. Lärarresurser kan bestå av färdiga lektionsplaneringar eller annat material som syftar till att läraren ska kunna använda det som utgångspunkt i lektionsplaneringar. Lärarhandledning består främst av diskussionsfrågor, beskrivningar av hur övningarna i materialet genomförs och fördjupnings- eller bakgrundsmaterial.

¹³ Se t.ex. MR-piloterna och Rättighetsfokus.

Lärarhandledningarna har en viktig funktion i att förklara *hur* ett material behandlar mänskliga rättigheter, alltså vari rättighetsperspektivet ligger. Eftersom tolkningsmöjligheterna är mycket öppna när det gäller såväl visuella medier som texter bör utgivaren inte utgå ifrån att utbildningsmaterialet är självinstruerande eller att kunskapen om ett rättighetsperspektiv alltid finns hos läraren som använder det. Finns ingen bakomliggande kunskap hos läraren om mänskliga rättigheter och vad ett människorättsperspektiv innebär, särskilt då lärarhandledning saknas, kan både elever och lärare missa väsentliga dimensioner av vad som skulle förmedlas genom utbildningsmaterialet.

3. Resultat

Följande kapitel redovisar kartläggningens resultat och ställer sedan detta i relation till uppdragets frågeställning (kap. 1.1).

3.1 Vad säger tabellen?

Efter sammanställande av resultatet i tabellen (se tabell 1, s. 25) framträder en rad fakta. Det ska inledningsvis åter poängteras att ett specifikt utbildningsmaterial t.ex. kan spänna över flera teman eller sägas omfatta flera infallsvinklar. Tabellen kan av den anledningen inte ”summeras ihop”, utan har snarare använts för att blottlägga mönster i materialet.

a) Tematik

Det första som framträder i tabellen är att vissa MR-teman är vanligare än andra, även om variationen är god. Särskilt påtagligt är temat barns rättigheter både i Sverige och internationellt. Detta kommer givetvis inte som en överraskning då alla i målgruppen för materialet delar identiteten barn/ungdom. Kopplingen till barnkonventionen är ofta god och flera övningar syftar till konkret och textnära arbete med denna. Genom barnkonventionen aktualiseras även andra centrala MR-teman såsom diskriminering/likabehandling och yttrandefrihet, som båda gör tydliga avtryck i tabellen. Andra framträdande teman är migration och flyktingar samt krig och konflikter. Det finns många material vars teman enkelt skulle kunna knytas till mänskliga rättigheter men som saknar denna koppling. Övningar som t.ex. handlar om diskriminering eller främlingsfientlighet inbegriper inte alltid kopplingar till vad dessa innebär ur ett människorättsperspektiv. Detta kan givetvis vara ett medvetet val av utgivaren och det behöver i sig inte göra övningarna sämre, med MR-aspekten i ett sådant material blir sekundär. Material rörande funktionsnedsättning och svenska minoriteter är begränsat. Se vidare kapitel 3.3 för diskussion kring behov och jämförelse med resultaten av kartläggningen 2005.

b) Svenskt/internationellt perspektiv

Merparten av materialet behandlar mänskliga rättigheter, eller kränkningar av dessa, i en icke-svensk kontext. Bland de tre mest frekventa temana, d.v.s. barnrättigheter, krig och diskriminering/likabehandling, behandlas barns rättigheter i nästan lika stor utsträckning i nationell/svensk kontext som i internationell/icke-svensk. Diskriminering/likabehandling behandlas främst med svenskt fokus, medan krig behandlas uteslutande från ett internationellt/icke-svenskt perspektiv. Rätten till bostad, rätten till kultur, funktionsnedsättning/funktionsnormer och minoritetsrättigheter behandlas enbart i en nationell/svensk kontext.

c) Typ av material

Variationen av material är god. De mest förekommande typerna av material är hemsidesresurser och spel/övningar. Vissa material är s.k. utbildningspaket som innehåller material av olika typer, exempelvis film med tillhörande klassrumsövning, interaktivt webbspel och övrig resurs såsom faktatext på en hemsida. Läroböcker (se kapitel 2.1) är den mest sällan förekommande typen av material.

d) Utgivare

Utbildningsmaterialet är i stor utsträckning producerat av NGO: er. Dessa organisationers frågor och intressen speglas således i materialet, vilket har både för- och nackdelar. Frivilligorganisationer besitter i regel stor kunskap om sina specifika frågor, vet vilka konventioner som är lämpliga att utgå ifrån och vad inom organisationens specifika fält som lämpar sig för övningar. Inte sällan ger de också förslag till lösningar. Även om frivilligorganisationer inte alltid har pedagogisk kompetens för den aktuella målgruppen visar flera av dem prov på uppfinningsrikedom i materialet. Förslag på interaktiva övningar och provocerande frågeställningar förmedlade av en utbildad pedagog har alla

förutsättningar att bli givande. En nackdel med att frivilligorganisationer är så framträdande i produktionen av material kan vara att en del ”mer populära” MR-frågor, såsom barns rättigheter eller krig och konflikt, kan komma att dominera diskussionen om de mänskliga rättigheterna på bekostnad av andra, mindre uppmärksammade problem (se även kap. 2.4).

De myndigheter som har valt att informera genom att skapa utbildningsmaterial erbjuder väl underbyggda och pedagogiska material. Det är förvisso ingen överraskning då produktionen bygger på mångårig erfarenhet av området man har i uppdrag att informera om. Tillgängligheten är god då allt material återfinns både som nätresurs och i vissa fall också som tryckt material att beställa kostnadsfritt eller till en lägre kostnad. Vi kan utläsa av tabellen att avsändaren ”myndighet” har färre poster än NGO: er, men att myndigheternas produktion spänner över lika många teman. Här kan det dock noteras att även om en myndighet har en väl strukturerad hemsida som både tillhandahåller material och på ett bra sätt redogör för dess verksamhet, behöver det inte innebära att ett explicit rättighetsperspektiv, enligt definitionen i SOU 2010:70, är närvarande (se 1.3.1).

e) Infallsvinkel

För att upptäcka eventuella skevheter i hur mänskliga rättigheter framställs, kategoriserar vi materialet utifrån de två infallsvinklarna ”Lagar/implementering/policy” och ”Historia/kultur/filosofi”. Den förstnämnda avser utbildningsmaterial som tar sin utgångspunkt i människorättsregimens konventioner, artiklar och lagar, medan den sistnämnda avser material med utgångspunkt i filosofiska grunder för mänskliga rättigheter, deras historiska framväxt som idé och som praktik samt kulturella perspektiv på rättigheter.

Samma material spänner ofta över båda infallsvinklarna, vilket gör förutsättningarna för en nyanserad förståelse av mänskliga rättigheter mycket goda. Överlag beskrivs mänskliga rättigheter dock oftare utifrån den mer juridiska/praktiska infallsvinkeln än utifrån den mer moralfilosofiska/historiska.

Tabell 1

a	b		c				d				e	
MR-tema	Sverige	Internationellt	Lärobok	Spel/övning	Film	Övrig resurs	Företag	NGO	Myndighet	Övrigt	Lagar/implementering/policy	Historia/kultur/filosofi
Barn	8	7	7	2	3		6	1	3		8	3
Diskriminering/ likabehandling	6	3	3	1	4		2	2	2		5	3
Krig/konflikt		7	1	5	1		6		1		3	4
Yttrandefrihet	3	4	2		3		1	2	1		4	1
Hållbar utv./miljö		3	3				3				3	
Migration/flyktingar	6	3	3	1	3		3	1	2		6	1
Handel/arbete	4	4	1	4		3	3		1		4	1
Fattigdom	1	5	1	5			4	2			6	
Historiska brott	1	1				1			1		1	1
Allmänt MR	3	6	1	3	1	4	3	4		1	5	5
Kvinnor/jämställdhet	3	2	2	1	4		1	2	1	2	5	3
Rättssäkerhet	2	3		1	3		1			4	4	
MR och media		1		1			1				1	
Humanitär rätt		2	1	1			1		1		2	
Humanitär hjälp, bistånd		1		1			1				1	
Minoriteter	1		1				1				1	
Religionsfrihet		1				1		1			1	1
Slaveri/människohandel	2	3	1	1	2			2	1		3	1
Rätt till bostad	1					1			1		1	1
Rätt till kultur	1				1				1		1	1
AIDS		1	1					1			1	
Skyldigheter	1	2	2		1			2			2	2
MR:s odelbarhet	1	1	1		1			1			1	1
Funktionsnedsättning/nor mer/normalitet	1		1		1			1			1	1
Aktivism	1	1	1		1			1			1	1
Stat och individ	1	2	2		2			2			2	2
Utbildning		1	1	1			1				1	
HBT/normfokus	2	1	2		2		2				2	2
Milleniemålen	1	3	1	1	3		3				3	3

3.2 Tillgänglighet

Materialets tillgänglighet är generellt sett mycket god. Merparten av materialet är gratis och öppet för fri nedladdning. Flera utgivare erbjuder också att skicka materialet gratis eller till en låg kostnad. Dagens teknik gör det också möjligt att använda nätet direkt för interaktiva övningar, webbspel och filmvisning.

Om tillgänglighetsaspekten ställs i förhållande till särskilda behov är tillgången på material sämre. ”Talande webb”, material på minoritetsspråk och lättläst material finns endast i begränsad omfattning, exempelvis på hemsidan för Forum för levande historia. På regeringens hemsida för mänskliga rättigheter finns ett material på lätt svenska.

3.3 Behov

Frågan om behov har i den här kartläggningen definierats i förhållande till de teman och perspektiv som vi anser saknas eller är underrepresenterade. Utbildning om mänskliga rättigheter bör inte enbart syfta till att ge kunskap om, eller indignation över, det dramatiska eller det onda i världen och i Sverige, utan även till förståelse för vad mänskliga rättigheter innebär och hur de påverkar vardagen. Utbildning i mänskliga rättigheter är därför något som berör och som är viktigt för alla elever. Utifrån detta synsätt blir det centralt i utbildning om mänskliga rättigheter att även inkludera civilsamhällets samt statens och dess institutioners skyldigheter och möjligheter att värna om och skydda rättigheterna. Inte minst är det viktigt att diskutera vad det innebär att använda dem inom olika politiska områden, i styrdokument, genomförandeplaner, utvärderingar m.m.

Vardagsnära problematik såsom diskriminering, likabehandling och mobbing är förvisso inte ovanlig i materialet, men berörs ofta i form av värderingsövningar ämnade för personlig reflektion och självinsikt snarare än genom information om statens eller institutioners skyldigheter och möjligheter. Värderingsövningar är i sig givetvis inget negativt, men ett uttalat rättighetsperspektiv kan, som tidigare påpekats, med fördel innehålla mer än så.

I 2005 års kartläggning påtalade Fonden för mänskliga rättigheter att det ämnesmässigt saknades material om jämställdhet, kvinnors rättigheter, rasism och främlingsfientlighet. Vidare påtalade man att materialet inte alltid angav målgrupp, eller angav för breda målgrupper. Kartläggningen 2013 har funnit att jämställdhet, kvinnors (och flickors) rättigheter, rasism och främlingsfientlighet behandlas i utbildningsmaterialet, ofta genom de övergripande frågorna om barns rättigheter och diskriminering. Underrepresenterat är utbildningsmaterial om svenska minoriteter och funktionshindrades rättigheter.¹⁴

3.4 Förslag till förbättring

De allra bästa utbildningsmaterialen har ett tydligt MR-perspektiv, beaktar juridiska, politiska, etiska och historiska perspektiv, har en lärarhandledning, tydlig anknytning till läroplaner, är framställda av en för målgruppen utbildad pedagog och uppfyller krav på tillgänglighet i förhållande till särskilda behov (se ovan kapitel 3.2). Endast ett fåtal utbildningsmaterial uppfyller samtliga dessa kriterier.¹⁵ Nedan följer tre förslag, varav det tredje är mer omfattande, på hur utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter skulle kunna bli mer lättillgängligt, ges ett tydligare tvärvetenskapligt MR-perspektiv och tydligare kopplas till vardagsnära rättighetsproblematik.

3.4.1 Rättighetsperspektiv, tvärvetenskaplighet och tillgänglighet

Mänskliga rättigheter är en del av etik, filosofi, historia, samhällskunskap, geografi, juridik m.m., men det är också i det tvärvetenskapliga mötet mellan dessa som kunskapen om mänskliga rättigheter kan fördjupas och rättighetsperspektivet bli som tydligast. Det förslag till förbättring som således kan ges är att fler utgivare av utbildningsmaterial om de mänskliga rättigheterna

¹⁴ Interesseorganisationer för dessa grupper har förvisso bra hemsidor med gott om material och information, inte sällan framfört genom ett MR-perspektiv, men vi har inte hos dem funnit några färdiga utbildningsmaterial för de aktuella målgrupperna.

¹⁵ I synnerhet Forum för levande historia, Amnesty, Lås Upp, och UNHCR står ut som goda exempel.

eftersträvar att materialet har ett tydligt MR-perspektiv, beaktar juridiska, politiska, etiska och historiska perspektiv, har en lärarhandledning, tydligt anknyter till läroplaner, är framställt av en för målgruppen utbildad pedagog, och framför allt att utgivarna gör materialet tillgängligt. Tillgänglighetsaspekten, att materialet kan förmedlas genom "talande webb", på minoritetsspråk och på lättläst svenska, bör prioriteras.

3.4.2 Samordning av material

Ett annat förslag till förbättring, och som hör samman med ett tydligare rättighetsperspektiv, är att fokusera på statens, gärna den svenska, och dess institutioners roll. Statens skyldigheter, dessas ursprung och historia är viktiga, men även svårigheterna för en rättsstat att leva upp till sina skyldigheter när krav från olika grupper inte alltid drar åt samma håll. Dessa frågor är intressanta och kan utgöra grund för nyttiga övningar. Återigen, det finns utmärkta utbildningsmaterial som utgår från detta perspektiv, men de är av begränsad omfattning.

En mer konkret åtgärd som vi tror skulle göra både rättighetsperspektivet tydligare och överblickbarheten bättre vore om svenska myndigheter på ett bättre sätt kunde samordna sitt material.

3.4.3 En gemensam "MR-serie" för svenska myndigheter

För att skapa bättre överblickbarhet och understryka det tvärvetenskapliga elementet föreslår vi att en rad svenska myndigheter tar gemensamt ansvar för utbildningsmaterialet om mänskliga rättigheter genom ett gemensamt ramverk med tillhörande material.¹⁶ I de fall där myndigheten redan har utbildningsmaterial skulle det framhävas genom det gemensamma ramverket, och där utbildningsmaterial saknas skulle MR-aspekten i myndighetens verksamhet

¹⁶ I händelse av att en ny myndighet för mänskliga rättigheter skapas, så som föreslagits av MR-delegationen, skulle ansvaret för ett sådant ramverk kunna läggas på den.

förtydligas. Detta skulle också åtgärda den, som framkommit av kartläggningen, generellt svaga kopplingen mellan skyldighetsbärare, d.v.s. staten och statliga institutioner, och rättighetsbärare.

För att materialen skulle bli så informativa som möjligt skulle de således utvecklas av den aktuella myndigheten, handla om dess sakfrågor, använda sig av och hänvisa till myndighetens dokument, policydokument etc., men samtidigt ingå i ett pedagogiskt ramverk (eller en "serie") som vore detsamma för alla deltagande myndigheter.¹⁷

Utöver en gemensam layout och inledande information om utbildningsserien skulle det pedagogiska ramverket utgöras av ett kort gemensamt informationsavsnitt om de mänskliga rättigheterna, deras betydelse och odelbarhet. Detta skulle följas av ett stycke om de mänskliga rättigheternas tvärvetenskapliga karaktär och vad användandet av ett rättighetsperspektiv innebär.

Utöver dessa gemensamma inslag skulle det stå varje myndighet fritt att själv utveckla innehållet i materialet, till exempel att välja tema, typ av övning (rollspel, film, brädspele, diskussion etc.), typ av material och omfång. Varje material skulle dock motsvara följande innehållskrav:

- en struktur och layout som överensstämmer med de andra materialen i serien;
- en tydlig hänvisning till aktuella styrdokument och/eller läroplaner för skolan;
- ett tydligt MR-perspektiv i övningarna;
- en lärarhandledning samt referenser och förslag på fördjupningsmaterial;
- att materialet är framtaget i samarbete med, eller granskat av, en för målgruppen utbildad pedagog.

Fördelarna med en "MR-utbildningsserie" av det här slaget skulle bli flera. För det första skulle de mänskliga rättigheternas tvärvetenskaplighet tydligt göra sig

¹⁷ Vilka myndigheter som skulle kunna ingå kan givetvis diskuteras men som exempel kan nämnas: Handisam, Institutet för språk och folkminnen, Barnombudsmannen, Diskrimineringsombudsmannen, Skolverket, Polisen, SIDA, Migrationsverket, Statens kulturråd, Försvarsmakten, Forum för levande historia.

gällande då materialet, beroende på myndighet och sakfråga, skulle kunna användas inom en rad olika ämnen i skolan. Detta skulle tydliggöra mänskliga rättigheters odelbarhet. Igenkänningsfaktorn skulle också bli stor hos eleverna och skulle även kunna hjälpa lärare att skapa fler spännande möten över ämnesgränserna. För det andra skulle en myndighetsgemensam utbildningsserie skapa bättre överblick över materialet och därmed även öka tillgängligheten. För det tredje skulle det tydligt framgå att flera svenska myndigheter har ett ansvar för skyddet av de mänskliga rättigheterna i Sverige.

4. Slutord

Följande kapitel innehåller några avslutande reflektioner som inte direkt anknyter till uppdragets frågeställning, men som är värda att nämna.

4.1 Värdegrund och mänskliga rättigheter

Kartläggningen har visat att det ibland sker en sammanblandning mellan vad som kan kallas värdegrund och vad som är mänskliga rättigheter. Det är särskilt i material med denna vaga skiljelinje som mänskliga rättigheter riskerar upplevas och läras ut som etiska riktlinjer. När materialet syftar till att få elever att *känna för* ett visst tema utan att explicit ta upp ett rättighetsperspektiv är det svårt att se hur materialet kan användas till annat än att berätta om mänskligt lidande, att uppmana till tolerans eller välgörenhet eller mindre konkreta empatiövningar. Sådana övningar kan förvisso vara både nödvändiga och bra och har givetvis beröringspunkter med människors rättigheter. Detta är dock inte detsamma som ett utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter.

4.2 Lärarens roll

För att ett utbildningsmaterial ska kunna utnyttjas på allra bästa sätt bör det kompletteras med instruktioner till läraren, och läraren bör ha egen kunskap eller utbildning om mänskliga rättigheter förvärvat från lärarutbildningen eller genom andra studier i ämnet. Vägledning från lärare i vad som utgör ett rättighetsperspektiv borde även komplettera de spel och interaktiva webbsidor som är utformade för att elever ska kunna lära sig om mänskliga rättigheter på egen hand. Några material har väl utvecklade lärarhandledningar medan andra saknar dem helt.

Lärarhandledning och andra lärarresurser till de utbildningsmaterial som finns på internet är ett viktigt inslag i lärares undervisning om mänskliga rättigheter, men är inte ensamt den faktor som garanterar en bra undervisningssituation. Som i alla

ämnen är läraren själv en central gestalt i undervisningssituationen, och vad läraren *de facto* gör med materialet är det som till sist avgör dess kvalité.

4.3 Vidare undersökningar

Arbetet med kartläggningen har genererat en rad frågeställningar som inte låter sig besvaras inom ramarna för uppdraget. Då vi anser dessa frågor värda att undersöka närmare väljer vi här att mycket kort presentera några förslag för vidare undersökningar.

- Textnära undersökning av läroböcker.

Kartläggningen har visat att det finns flera mycket goda utbildningsmaterial att tillgå för lärare. Det är dock rimligt att tänka sig att mycket av kunskapen om de mänskliga rättigheterna förmedlas till elever genom läroböcker. I denna kartläggning har vi inte haft möjlighet att innehållsligt granska läroböcker inom olika relevanta ämnen, men vi tror att en sådan, mer textnära, undersökning kunde vara fruktbar för förståelsen av hur mänskliga rättigheter lärs ut till svenska skolungdomar.

- Användande av utbildningsmaterial

Vidare har vi argumenterat för att kvalitén på utbildningsmaterialet om mänskliga rättigheter som finns att tillgå till stor del är beroende av läraren. Detta väcker två frågor som vi anser vidare skulle kunna undersökas:

- 1) Vilka av materialen används faktiskt i undervisningssituationerna, och hur används de? En undersökning riktad till lärare om deras erfarenheter av att använda de material som berörs i denna kartläggning vore intressant.
- 2) Hur ser utbildningen om mänskliga rättigheter ut på de svenska lärarutbildningarna? Vilka kunskaper om MR tar lärarna med sig ut i arbetslivet och vilken vikt åtnjuter kunskap om de mänskliga rättigheterna hos lärarna?

- Föresättningarna för en myndighetsgemensam MR-serie
Vårt förslag i kapitel 3.4.3 skulle behöva utredas mer noggrant och ett ordentligt förarbete göras. En grupp bestående av t.ex. pedagoger, lärare, akademiker och myndighetspersonal skulle lämpligtvis kunna ges ett sådant uppdrag (se kap. 3.4.3).

5. Internetreferenser

I arbetet med att klassificera utbildningsmaterial om de mänskliga rättigheterna har ett stort antal hemsidor och digitala resurser figurerat. Här efter följer en redovisning av besökta hemsidor som innehåller, eller hänvisar till andra hemsidor som innehåller, utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter för grundskolans årskurs 9 samt gymnasieskolans årskurs 1–3. Alla adresser hänvisar till "startsidan" och kräver att man söker sig vidare via länkar såsom "för skolan", "för lärare", "pedagogiskt material" etc.

Adresserna var alla giltiga 2013-06-10.

Bilaga 1 - Internetreferenser

Adress	Relaterade adresser	Utgivare	Kommentar
www.amnesty.se		Amnesty Sverige	Mycket omfattande och väl genomarbetat material på en rad olika teman. Tydligt MR-perspektiv, lärarhandledning och förankring i skolans styrdokument. Även fortbildningskurser för lärare.
www.almaeuropa.org*	www.hbtheder.se	ALMAeuropa	Innehåller en rad läroböcker med övningar och rollspel. Teman är HBT, hederskulturer, barnkonventionen och mångkultur.
www.angelaget.nu	www.mittiblandoss.se	KulturUngdom, Amnesty International	Innehåller spelen "Jakten på Omid" och "Shameless".
www.arenagruppen.se		Arenagruppen	Innehåller en rad olika skolmaterial främst för gymnasiet. Mycket har MR-relevans (t.ex. spelet "Loppet" om diskriminering) även om MR-perspektivet är otydligt.
www.barnombudsmannen.se		Barnombudsmannen	Utbildningsmaterialet "Max18skola" innehåller pedagogiskt material i relation till Barnkonventionen. Kan användas i en rad olika skolämnen, alla nivåer.
www.fairtrade.se		Fairtrade	Innehåller "Köper du det här" (gymnasiet, anknyter till läroplan GY2011) och "Spela roll" (åk 7-9), med lärarhandledning och elevaktiva övningar. Det förstnämnda har otydligt MR-perspektiv, sistnämnda anknyter till Barnkonventionen.
www.fn.se		UNA Sweden	Har ett flertal olika metodmaterial, varav "Förutfattat" är det mest omfattade. Det innehåller lärarhandledning, quiz, rollspel med mera. Teman på sidan för den relevanta målgruppen är Millenniemålen, minoritetsrättigheter och fördomar.
www.folkbildning.net		Folkbildningsrådet	Internetportal med olika lärarresurser som också länkar vidare till t.ex. Värdegrunden.se, Human Rights Watch och Regeringskansliets hemsida om mänskliga rättigheter.

Bilaga 1 - Internetreferenser

Adress	Relaterade adresser	Utgivare	Kommentar
www.denglobalaskolan.se	www.programkontoret.se www.uhr.se	Universitets- och högskolerådet	Under "tips på material" finns en samling länkar till pedagogiskt material på flera teman.
www.globalportalen.se		Globalportalen	Internetportal med en samlingssida för lärare med pedagogiskt material om globala frågor.
www.gratisiskolan.se		Kunskapskraft & Media AB	Internetportal som länkar till utbildningsmaterial.
www.hungerhjalpen.se	www.ur.se	Utbildningsradion Radiohjälp	Hungerhjälp innehåller utöver själva insamlingskampanjen även utbildningsmaterial för skolan om hunger. Inget framträdande MR-perspektiv.
se.humanrights.com		Enade för mänskliga rättigheter	Ideell organisation med hemsida. Utbildningsmaterial riktat till lärare samt två kortare dokumentärfilmer. Tydligt MR-perspektiv i allt material, men ger en något ensidig och förenklad bild.
www.lanskafferiet.org		Umeå universitet	Nationell söktjänst för skola och gymnasium med länkar till webbplatser och digitala lärarresurser. Länkar bland annat till Forum för levande historia, angeläget.se och Värdegrunden.se.
www.levallika.se		Diakonia, WeEffect	Pedagogiskt material och övningar rörande jämställdhet och fattigdom med fokus på Centralamerika. Inget tydligt MR-perspektiv.
www.lotcobistand.se		LO-TCO Biståndsnämnd	Innehåller "Guide för rättvis handel", en guide om ILO, rättvis handel och företagaransvar. Innehåller även övningar. Tydligt MR-perspektiv men oklar målgrupp.

Bilaga 1 - Internetreferenser

Adress	Relaterade adresser	Utgivare	Kommentar
www.lektion.se		Lektion.se	En idébank för lärare av lärare. En sökning på "mänskliga rättigheter" bland sidans lektioner gav 47 träffar för gymnasiet och 56 för åk 9 (2013-08-08).
www.levandehistoria.se		Forum för levande historia	Mycket omfattande utbildningsmaterial med många relevanta ämnen. Nio workshops specifikt om mänskliga rättigheter. Tydligt MR-perspektiv. Även läraranvisningar och tydlig anknytning till skolans läroplaner. Även material på andra språk.
www.lasupp.nu		Botkyrka Kvinno- och Tjejjour	Omfattande pedagogiskt material om jämställdhet, normer, genus och rättigheter. I synnerhet Tema 3: Normer vs. Rättigheter har tydligt MR-perspektiv.
www.lyssna.nu	www.vasnas.nu	BRIS, ECPAT, Childhood, Barnombudsmannen, Plan, UNICEF, SOS Barnbyar, Rädda Barnen	Webbportal innehållande samlat pedagogiskt barnrättsmaterial från sju organisationer och en myndighet.
www.lattlast.se		Centrum för lättläst	Här finns lektioner och övningar på lätt svenska. En del lektioner har anknytning till MR.
www.manskligarattigheter.se		Regeringskansliet	Regeringens sida om mänskliga rättigheter i Sverige och världen. Under rubriken "för lärare" finns förslag på hur sidan kan användas i undervisning samt länkar till annat pedagogiskt material.
www.migrationsverket.se*		Migrationsverket	Under rubriken "för lärare" finns lektionsförslag och rollspel om flyktingar och asylärenden.
www.ne.se		Nationalencyklopedin	Stor mängd skolmaterial på en rad olika teman, bl.a. mänskliga rättigheter. Hänvisningar till andra huvudmäns material. Betaltjänst.

Bilaga 1 - Internetreferenser

Adress	Relaterade adresser	Utgivare	Kommentar
www.nobelpriskampen.se		Myndigheten för skolutveckling (nedlagd sedan 2008)	Det lilla webbspelet "Fängslad" om fångläger och Genèvekonventionerna.
www.pedagogisktcentrum.se		GR Utbildning	Innehåller en "speldatabas" med länkar till eget material såväl som andra utgivare. Spelen "Diskrimineringsdomstolen", "Rörande normer" och "Bahati" ingår i metodboxen TODDOR (Tolerans och Demokrati mot Diskriminering och Rasism) och problematiserar vardagssituationer. Har tydlig lärarhandledning och MR-perspektiv.
www.plansverige.org	www.barnochklimat.se	Plan Sverige	Omfattande utbildningsmaterial, rollspel och filmer om barnrätt, klimat och hållbar utveckling. Även utbildningsmaterial om barns rättigheter allmänt och flickors specifikt. Tydligt MR-perspektiv. Även en del på engelska.
www.pmu.se		Pingstmissionens utvecklingssamarbete	"Barnens rätt-bingo"
www.redcross.se		Röda korset	Innehåller en "skolsajt" med idéer och tips om undervisning och övningar. Till största delen om krig, konflikter och Röda korsets arbete.
www.rfsl.se	teachers.ittakesallkinds.eu/ se ittakesallkinds.eu/sv	RFSL i samarbete med motsvarande organisationer i ett flertal länder	Utbildningssidan "Som du är i skolan" innehåller ett antal övningar och filmer om mänskliga rättigheter framför allt med fokus på normer, diskriminering och HBT-rättigheter.
www.rfsu.se*	www.rfsuungdom.se	RFSU	Materialet "Bryt!" tar i övningar och exempel upp homofobi, rasism och funktionshinder. Materialet är normkritiskt men MR-perspektivet är otydligt.
www.sak.se		Svenska Afghanistan-kommittén	Två utbildningsmaterial, "8+1" utställning om Afghanistan, samt lärarhandledningen "Ett utbildningsmaterial: Afghanistan och Millenniemålen" med elevövningar.

Bilaga 1 - Internetreferenser

Adress	Relaterade adresser	Utgivare	Kommentar
www.sensus.se		Sensus	Studieförbundet Sensus hemsida där man under Studiematerial Mänskliga rättigheter kan beställa studiematerial på teman diskriminering, barns rättigheter med mera. Åldersgrupp inte preciserad.
www.sida.se		Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete	Utbildningsmaterial om yttrandefrihet, trafficking och utsatthet. Interaktiva webbspel. Stundtals svagt MR-perspektiv.
www.so-rummet.se		SO-rummet	En internetportal för lärare som bland annat länkar till Forum för levande historia, Amnesty Skolsajt samt Bildningsbyråns program om mänskliga rättigheter.
www.svalorna.org		Svalorna	Har två utställningar för skolor om rätten till miljön och naturresurser i Indien och Bangladesh.
www.teaterfryhuset.fryshuset.se*		Fryshuset	En rad föreställningar med tillhörande övningar och lärarhandledningar. "Hatets röst" handlar om svenska vit makt-rörelsen.
www.unhcr.se		United Nations High Commissioner for Refugees	Rollspel och webbspel för undervisning om MR och flyktingar.
www.unicef.fi		United Nations Children's Fund - Finland	En stor samling pedagogiskt material (på svenska) om rättigheter, fokus på barn men olika teman. Det mesta dock riktat åt högstadiet och lägre.
www.unicef.se		United Nations Children's Fund - Sverige	Här finns filmen "Utbildning för varenda unge" med lärarhandledning och förslag till lektionsplanering. Fokus ligger på Nepal och Uganda.
www.unwomen.se		UN Women	Handboken "Jämställdhet är en mänsklig rättighet" för undervisning, samt informations-och inspirationskort med handledning, om korten ska användas i utbildningssyfte. Åldersgruppen specificeras ej.

Bilaga 1 - Internetreferenser

Adress	Relaterade adresser	Utgivare	Kommentar
www.ur.se		Utbildningsradion	Den så kallade "Kunskapsbanken" har för målgruppen Gymnasiet fyra serier, sex tv-program och fyra radioprogram taggade med mänskliga rättigheter. För högstadiet: en serie, tolv tv-program, ett radioprogram.
www.utbudet.se		Utbudet.se	En stor samling gratis läromedel för beställning. I kategorin "mänskliga rättigheter" fanns två träffar. Amnesty Press (Amnesty) och "Kan vi prata om det här - Samtal om rasism och intolerans, Lärarmanual" (Humanisterna)
www.vardegrunden.se		Värdegrunden	Innehåller flera lektioner och övningar som rör mänskliga rättigheter för de aktuella målgrupperna. I stor utsträckning handlar det om barns rättigheter och allas lika värde.

* Dessa material har inte utgivit sig för att vara utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter. De figurerar emellertid som utbildningsmaterial om mänskliga rättigheter via samlingssidor och portaler varför vi har valt att ta med dem i referenslistan.